

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XXIV

Neőir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERŪNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXIV

İstanbul - 2004

1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre
ERCİŞ, BARGİRİ (MURADIYE) VE MUŞ VAKIFLARI

*Orhan KILIÇ**

Osmanlı Devleti kendisinden önceki diğer İslâm devletleri gibi vakıf konusuna önem vermiş ve kuruluştan itibaren devletin siyasî ve iktisadî gelişmesine paralel olarak vakıf müesseselerinin sayısı da artmıştır. Osmanlı döneminde ilk olarak Orhan Gazi zamanında vakıfların kurulmaya başlandığı görülmür. Orhan Gazi, 1324 yılı Mart ayı başlarında azadlı kölelerinden Tavaşî Şerafeddin'e Mekece'de vakfettiği hankâhın tevliyetini vermiştir. Daha sonra İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurmuş ve bu medresenin ihtiyaçlarının karşılanması için yeteri derecede gayr-ı menkul vakfetmiştir¹.

Orhan Gazi'den sonra gelen bütün Osmanlı padişahları da vakıf kurma konusunda büyük bir hassasiyet göstermiş ve memleketin dört bir yanının vakıf eserlerle donatılmasına yardımcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde vakıf müesseselerinin bu derece yaygın olması tabiatıyla sadece padişahların kurdukları vakıflarla olmamıştır. Padişahların yanı sıra sultanlar, vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, mahalli beyler ve malî durumu yerinde olan kişiler Allah rızası için birçok hayrî kurum kurmuş ve kurumların devamlılığını sağlamak için gayr-ı menkullerinin bir kısmını vakfetmişlerdir. Osmanlı döneminde gerek resmî, gerekse resmî sıfatı olmayan kişilerin vakıf kurma konusunda gösterdiği bu hassasiyet şehirlerin fizikî gelişmesinde de en büyük etkenlerden biri olmuştur. Özellikle klasik dönem, Osmanlı şehir ve kasabalarında idareciler

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ.

¹ Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul 1985, s. 57,58.

tarafından birçok vakıf eser yaptırılmış veya kendilerinden önce yaptırılan vakıf eserler günün şartlarına göre geliştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde vakıfların, vakıf yapanın vakfiyesinde belirttiği şartlar dahilinde idare edilmesi prensibine sıkı sıkıya bir bağlılık söz konusudur. Aksi hareket edenler şiddetle bu hareketlerinden men edilir ve gerekirse cezalandırılırlardı². Fethedilen bir yerdeki eski bir vakfın idaresine dokunulmaz ve hangi şartlarla kurulmuş ise o şartlar ile idaresinin devamı sağlanırdı. Bu itibarla özerk diyebileceğimiz bir statüye sahip olan vakıfların gelişmesi çok daha sağlıklı olmuş padişahlar bile vakıfların statülerini değiştirmek ve haklarını azaltmak gibi konularda kendilerini yetki sahibi olarak görmemişlerdir.

Vakıfları sadece dinî yönü olan bir müessese olarak görmek de yanlıştır. Zira bugün olduğu gibi Osmanlı döneminde de hemen hemen her sahada vakıflar kurulmuştur. Cami, tekke, zâviye, mescid gibi dinî eserlerin yanı sıra, medrese gibi eğitim amaçlı; han, çarşı ve kervansaray gibi iktisadî amaçlı, darüşşifalar gibi sağlık amaçlı, imarethane gibi yardım amaçlı, hamam ve çeşme gibi sosyal amaçlı vakıflar Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygın olan vakıf müesseseleridir. Devletin hemen her bölgesinde görülen Haremeyn vakıflarını da burada zikretmek gerekir.

Vakıflar hatırı sayılabilecek bir istihdam alanı yaratması bakımından da önemlidir. Meselâ 16. yüzyılda Van şehrinde 206 vakıf görevlisi bulunmaktadır. Bu 206 kişinin 5'er kişilik bir aileye sahip olduğunu varsayarsak 1000'in üzerinde bir insanın vakıflar vasıtasıyla hayatlarını idame ettirdikleri söylenebilir.

Van gölü çevresindeki sancakların özellikle 16-17. yüzyıllardaki siyasî, idarî, iktisadî ve sosyal tarihi üzerine birçok çalışmamız neşredilmiştir. Bunlar-

² Van kadısının merkeze mektûb gönderip, Van şehri ve köylerinde olan zaviye ve mescitlerin şeyhleri olan kimselerin ellerinde ve yürürlükte olan vakfiye gereğince gelen giden fukaraya yemek vermeyip kendilerinin yediğini, evkaf mütevellilerinin de vakıf mallarını gayri meşru olarak kullandıklarını bu sebeple birçok mescid ve medresenin harab olduğu ve bu durumu teftiş ile harab olan yerlerin tamiri ve bakımı için emr-i şerif rica etmesi üzerine; kendisine yazılan 8 Şubat 1610 (25 zilkade 1019) tarihli bir hüküm ile, Van ve etrafında olan evkaf mütevellileri ve zaviyelerin şeyhlerini *meclis-i şer'e* getirip *vakfiye muktezasınca* teftiş edip kimin zimmetinde vakıf malı zuhur ederse tamamen aldıktan sonra, tamire muhtaç olanları vâkıfın müsaadesi var ise vâkıf tarafından, tamire müsaade olmayanları ise *rakabe edip* tamir ettirmesi emredilmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 79, hüküm no: 1143

dan Van ve Adilcevaz sancakları ile ilgili olanlar kitap olarak yayınlanmıştır. Dolayısıyla bu eserlerde Van, Adilcevaz ve Ahlat'taki vakıflar teferruatlı olarak verilmiştir³. Bu çalışma ile de Van Gölü çevresindeki Erciş, Bargiri (Muradiye) ve Muş sancaklarındaki vakıf eserlerin 1571 tarihli mufassal evkaf tahriri defterine göre⁴ tanıtılması ve bu bölge ile ilgili yaptığımız çalışmaların eksik kalan bir kısmını tamamlamak amaçlanmaktadır.

Osmanlı döneminde, arazi tahrirleri ile birlikte, tahriri yapılan bölgenin vakıflarını ve bu vakıf gelir kaynaklarını gösteren evkaf tahrir defterleri de hazırlanırdı. İşte bu evkaf tahrir defterlerinden, vakıfların cinsini, fiilen görev başında bulunan görevlileri ve aldıkları ücretleri, vakıflara bağlanan kaynakları, taşınır ve taşınmaz mallarını ve bu kaynaklardan beklenen yıllık geliri öğrenmek mümkün olmaktadır. Bu bağlamda incelediğimiz mufassal evkaf defterinden tespit edildiği kadarıyla, zikredilen sancaklardaki vakıflar ve vakıf eserleri hakkında bilgiler verilecektir.

I- ERCİŞ SANCAĞI'NDAKİ VAKIFLAR

1- Haremeynü's-Şerifeyn Vakfı

Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde olduğu gibi Erciş'de de Haremeynü's-Şerifeyn vakfı bulunmaktadır. Bu vakfın 1 yıllık geliri şu kalemlerden oluşmaktadır:

³ Bkz. Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999.

⁴ İncelediğimiz defter Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Kuyûd-ı Kadime 202 numarada kayıtlıdır. Defterin başında II. Selim'in tuğrası bulunmaktadır. Bu sebeple adı geçen padişah zamanında (1566-1574) tertip edildiği açıktır. Mevcut bilgimize göre, II. Selim döneminde yani 1566-1574 yılları arasında Van Beylerbeyliği'nde sadece 1570 yılında başlayan ve 1571 yılında biten bir tahrir yapıldığını tespit edebilmekteyiz (Van tımârları defterdârı ve vilayet muharriri olan Hüseyin'e gönderilen 12 Haziran 1571 tarihli bir hükümde, tımâr dağılımı ve tahrir işlemini bitirip defterleri bir keseye koyup mühürledikten sonra merkeze göndermesi ve eski hizmetine devam etmesi istenmektedir. Bkz. BA., *Mühimme 14*, 1082/1589). Bu sebeple defterin tarihi çok büyük ihtimalle 1571'dir. Nitekim defterdeki bazı derkenâr kayıtlarında 12 Rebiyü'l-ahir 980 (22 Ağustos 1572) tarihi bulunmaktadır. Bu da bize tahririn bu tarihten önce bittiğini göstermektedir.

Defterin tamamı 65 varak olup Van Beylerbeyliği'ne bağlı birçok sancakta bulunan evkaf kayıtlarını ihtiva etmektedir. Tertip bakımından oldukça karışık olan defterde, Van, Erciş, Bargiri, Adilcevaz, Bitlis ve Muş sancaklarına ait evkaf kayıtları bulunmaktadır.

Gelirin Cinsi	Miktarı (akçe)
Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kūdankâr (Kürdankâr) köyü hâsılı	1.588
Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Mercus (Merhoş) köyü hâsılı	408
Erciş Nahiyesi'ne bağlı Mihoğa köyü ile Ozanlı ve Sevakim (Sudkem) mezraaları	394
Erciş Nahiyesi'ne bağlı Madvanik köyünün 1/5 hâsılı	18.830
Erciş Nahiyesi'ne bağlı Pulur köyünün 1/5 hâsılı	7.260
Erciş Nahiyesi'ne bağlı Çekreşin köyünün 1/5 hâsılı	4.094
Toplam	32.166*

Tablo 1- Erciş Haremeynüş-ş-Şerifeyn Vakfı Gelirleri

2- Sultan Molla Ahmed Zâviyesi Vakfı

Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Sultan Molla Ahmed köyünün yıllık 1.264 akçelik hâsılı bu köyde bulunan Sultan Molla Ahmed Zâviyesi'ne bırakılmıştır. Sultan Molla Ahmed köyünde 1571 yılında 6 vergi nüfusu bulunmaktadır⁵.

3- Kırklar Zâviyesi Vakfı

Erciş Nahiyesi'ne bağlı Kırklar köyünde bulunmaktadır. Köyün 2.072 akçelik hâsılı zâviyeye bırakılmıştır. Zâviye şeyhi 1571 yılında Şeyh Kubâd'dır. Kırklar köyünde 24 müslüman hane bulunmaktadır⁶.

4- Şeyh Taraşah Zâviyesi Vakfı

Erciş Nahiyesi'ne bağlı Gürgüs (Tekler) köyünde bulunmaktadır. Tekler köyü Erciş-Adilcevaz arasında 28. kilometrededir. Buradaki zâviyenin Merhum Şeyh Emir Evren oğlu Şeyh Taraşah tarafından kurulduğu ifade edilmektedir. Muhtemelen adı geçen Şeyh Taraşah'ın türbesi de buradadır. 1571 yılında zâviye şeyhi Şeyh Nazar'dır. Gürgüs (Tekler) köyünün 2.975 akçelik hâsılı zâviyeye vakfedilmiştir. Köyde 27 hane bulunmaktadır. Bu meblağ gelen-geçen yolculara sarfedilmektedir⁷.

* Gelirler 32.574 akçe olmasına rağmen defterde 32.166 akçe olarak hesaplanmış ve kabul edilmiştir.

⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 12/a, 47/a.

⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 12/a, 47/a.

⁷ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 12/b, 47/a.

5- Çakır Bey Zâviyesi Vakfı

Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Çakır Bey köyünde aynı adla anılan zâviyenin vakfidir. 1571 yılındaki tahrirde göre Çakır Bey köyünün yıllık 2.646 akçelik hâsılı zâviyeye bırakılmıştır. Köyde 12 hane kayıtlıdır⁸.

6- Anzaf Zâviyesi Vakfı

Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Anzav (Anzaf-Görüşlü) köyünde bulunmaktadır. Anzaf köyünün 652 akçelik hâsılı zâviyeye vakfedilmiştir. Şeyh Şeref adlı bir kişiye, Anzaf köyünü imar edip şenlendirmesi kaydıyla zikredilen köyün hasılı bırakılmıştır. 1571 yılında zâviye şeyhi Şeyh Ali olup vakfın geliri gelen-geçen yolculara sarf etmektedir⁹.

7- Baba Hayri Zâviyesi Vakfı

Erciş şehrinde bulunan Baba Hayri Zâviyesi'nin gelir kalemi olmayan bir vakfı kayıtlıdır. Şehir halkının yardımları ile faaliyetlerini devam ettirmektedir¹⁰.

8- Kara Yusuf Camii ve Medresesi Vakfı

Madvanik, Pulur ve Çekreşin köyleri daha önceki yıllarda Erciş'deki Kara Yusuf türbesi zâviyesi evkafı içinde iken, daha sonra zâviyenin harab olması ve gelirinin bir yere sarf edilememesi nedeniyle Haremeynü'ş-Şerifeyn Evkafı içerisine dahil edilmiştir. Ancak Erciş'de halkın beş vakit ve Cuma namazlarını eda eylediği Kara Yusuf Camii'nin evkafının olmaması sebebiyle, zikredilen gelirlerin camiinin masraflarına harcandıktan sonra geri kalan kısmının Haremeynü'ş-Şerifeyn fukarasına gönderilmesi yolunda bir kayıt 1571 yılından önceki yapılan tahrirde deftere kaydolunmuştur. Bu sebeple 1571 yılındaki tahrirde de aynı uygulama yapılmıştır. Buna göre Haremeynü'ş-Şerifeyn vakfı içerisinde zikredilen 32.166 akçelik toplam gelirin 22.320 akçelik kısmı Kara Yusuf Camii'nin masrafları için kullanılmakta ve geri kalan 9.846 akçe Haremeynü'ş-Şerifeyn fukarasına gönderilmektedir. Bu harcamalar Haremeynü'ş-Şerifeyn mütevellisi tarafından yapılmaktadır.

⁸ *Kıyûd-ı Kadime* 202, vr. 13/a, 47/b.

⁹ *Kıyûd-ı Kadime* 202, vr. 13/a, 47/b.

¹⁰ *Kıyûd-ı Kadime* 202, vr. 47/b.

1571 yılında Erciş'deki Kara Yusuf Camii'nin görevlileri ve aldıkları ücretler şöyledir¹¹:

Görevlinin ismi	Görevin cinsi	Aldığı ücret (günlük)
Mevlâna Seydî	Müderris	25 akçe
Mevlâna Abdi	İmam	6 akçe
Mir Mahmud	Muarrif	3 akçe
Molla Mustafa	Müezzin	4 akçe
Hayran b. Hüseyin	Odun temini	3 akçe
Nasuh	Ser-mahfil	3 akçe
Abdulkerim	Muallim	2 akçe
Allahkulu	Hizmetkâr	2 akçe
Allahkuklu	Türbecüm	2 akçe
Muhsin	Cüzhan	2 akçe
Abdullah	Cüzhan	2 akçe
Yakub	Cüzhan	2 akçe
Şemseddin	Cüzhan	2 akçe
Hüseyin	Cüzhan	2 akçe
Aziz	Aşirhan	2 akçe
İbrahim	Aşirhan	2 akçe
Mehmed	Aşirhan	2 akçe
Abdülmuhsin	Aşirhan	2 akçe
Ali	Kitâbet	4 akçe
Mevlâna Abdülmuhsin	Hatib	6 akçe
Fahreddin	Mukayyid	4 akçe
Nevrûz	Medrese Ferrası	2 akçe
Abdûlmelik	Tabbâh (aşçı)	2 akçe
Abdülhalim	Tabbâh	2 akçe
Kibarullah	Tabbâh	2 akçe

Tablo 2- Erciş Kara Yusuf Camii Görevlileri ve Aldıkları Ücretler

Yukarıdaki görevli listesinden de anlaşılacağı üzere, defterde bahsedilmese de Kara Yusuf Camii'nin yanında bir de medresesi bulunmaktadır. Bu

¹¹ Kuyûd- Kadime 202, vr. 46/b.

medresede bir müderris ve bir muallimin yanı sıra aşçılar, medrese temizlikçileri ve hizmetkârlar da görev yapmaktadırlar.

Karakoyunlu Kara Yusuf'un Erciş ve çevresindeki hakimiyet mücadelesi ve varlığı 14. yüzyılın sonlarında başlamış, kısa aralıklarla 1420 yılına kadar devam etmiştir. 14. yüzyılın son yıllarında Timur'un Van bölgesine yaptığı akınlar sırasında ve Karakoyunlu-Timur mücadelesinde Van'ı elinde tutan *İzzeddin Şîr*, Timur'un yanında hareket etmiş ve Karakoyunlu *Kara Yusuf*'un Erciş'i geri alma teşebbüslerini engellemiştir¹².

Kara Yusuf bir müddet ata yurdu Erciş bölgesini terkederek Musul'a çekilmiş ve 1404 yılında burada bulunduğu sırada Memlûk Sultanı *Ferec*'in fermânı üzerine *Şam Naibi* tarafından hapsedilmiştir. Kara Yusuf'un hapse atılması, Timur'un isteği ve baskısı üzerine olmuş ancak idam edilmesi yolundaki isteği kabul edilmeyerek 1405 yılında tahliye edilmiştir¹³.

1405 yılında serbest kalan Kara Yusuf maiyetine topladığı kuvvetlerle, Timur'un yanında yer alan Van hâkimi *İzzeddin Şîr* üzerine yürümüş ve O'nu bozguna uğratarak kendisine tabi yapmıştır. Kara Yusuf'un ölümüne kadar geçen zaman zarfında Van'da hâkim durumda olan Melik *İzzeddin Şîr*'in, Çağataylılarla işbirliği yaparak Kara Koyunlular aleyhine faaliyette bulunduğu görülür. 1420 yılında Kara Yusuf ölmüş ve Adilcevaz, Ahlat ve Erciş kalelerini *Şahrüh* teslim almıştır¹⁴.

Bu bilgiler ışığında Erciş'deki Kara Yusuf Camii'nin muhtemelen 1405-1420 yılları arasında yapıldığını söyleyebiliriz. Zira Kara Yusuf'un Erciş'deki en istikrarlı hakimiyet döneminin bu yıllar arasında olduğu anlaşılmaktadır.

12 Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, c. I, Ankara, 1984, s. 59.

13 Aynı eser, s. 66-67.

14 Aynı eser, s. 111, 127.

II- BARGİRİ (MURADİYE) SANCAĞI'NDAKİ VAKIFLAR

1- Anzağar Zâviyesi

Anzağar (Yumaklı) köyünde bulunmaktadır. 1571 yılında zâviye şeyhi *Şeyh Kalender*'dir. Bundan önceki şeyh ise *Şeyh DedeBey*'dir. *Anzağar* köyünün 2.554 akçelik hâsılı zâviyeye vakfedilmiştir¹⁵.

2- Şeyh Ömer Zâviyesi

Bargiri (Muradiye) şehrinde bulunmaktadır. 1571 yılında miktarı belirtilmeyen bir çiftliğin gelirine sahiptir. Bu çiftlik zâviye şeyhinin elinde olup geliri gelen-geçen yolculara sarf edilmektedir¹⁶.

3- Hangâh Zâviyesi

Bu zâviye Bargiri şehrinde. 1571 tarihli defterdeki kayıtlara göre, *Şah-ı Ermen* yani *Ahlatşahlar* evkafındandır. Bu durumda zâviyenin 12. yüzyılda kurulduğunu söylemek mümkündür. 1571 yılında *Hangâh* köyünün 4.518 akçelik hâsılı zâviyeye vakfedilmiştir¹⁷.

4- Ali Abdâl Zâviyesi

Bargiri şehrinde. 1571 yılında Bargiri civarındaki 2 kıt'a bağ ile 2 kıt'a zeminin miktarı belirtilmeyen mahsulü zâviyeye vakfedilmiştir. Bu gelir gelen-geçen yolculara sarf edilmektedir¹⁸.

5- Saçlu Hasan Zâviyesi

Tam olarak nerde bulunduğu vakıf kaydından anlaşılmamaktadır. Ancak zâviyenin gelir kaynaklarından 10 kıt'a zeminin *Nebe* köyünde bulunması burada olabileceğini düşündürmektedir. 1571 yılındaki gelir kaynakları 1 çiftlik ve 10 kıt'a zeminin miktarı belirtilmeyen mahsulünden ibarettir. Zâviyenin şeyhliği evlâda şart olmuştur¹⁹.

15 *Kuûd-ı Kadîme* 202, vr. 48/b.

16 *Kuûd-ı Kadîme* 202, vr. 48/b.

17 *Kuûd-ı Kadîme* 202, vr. 48/b.

18 *Kuûd-ı Kadîme* 202, vr. 49/a.

19 *Kuûd-ı Kadîme* 202, vr. 49/a.

6- Cami-i Kebîr (Ulu Camii) Vakfı

Bargiri (Muradiye) şehrinde bulunmaktadır. Ulu Camii evkafı içindeki gelirlerin akçe olarak değeri verilmemiştir. Bu gelirler 6 kıt'a bağ, 20 kıt'a zemin, Bargiri Kalesi'ndeki bir hamam (bu hamam Kansu Bey tarafınan yaptırılarak camiye vakfedilmiştir) ve Simtatos (Kocasaban) köyünün hâsılıdır²⁰.

Bargiri Ulu Camii'ndeki görevliler ve aldıkları ücretler ise şöyledir²¹:

Görevlinin ismi	Görevin cinsi	Aldığı ücret
Dostî Sabrî	Şeyh	günlük 1 akçe
Mîrî Bababîn	Müezzin	günlük 2 akçe
Baba b. Kulu	Hademe	günlük 1 akçe
Molla Baba	Müezzin	karşılıksız
Molla Yusuf	Muarrif	karşılıksız
Bilmiş b. Behlül	Hafız	karşılıksız.
Molla Ahmed	İmam	karşılıksız
Molla Ali	Ser Mahfil	karşılıksız
Yücelmiş	Hatib	Simtatos köyünün hâsılı

Tablo 3- Bargiri Ulu Camii Görevlileri ve Aldıkları Ücretler

Cami'de karşılıksız olarak hizmet yapan görevliler avarız-ı divânîyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulmuşlardır.

III- MUŞ SANCAĞI'NDAKİ VAKIFLAR

1- Ferhad Bey Camii (Ulu Camii) Vakfı

Muş şehir merkezinde Alaeddin ve Hacı Şeref camilerinin batı kısmındadır. Avlusunda Şeyh Muhammed Mağribî adlı bir zatın türbesi bulunmaktadır. Bu sebeple bu kişi tarafından yaptırıldığı halk arasında rivayet edilmektedir. 1571 tarihli evkaf defterdeki bilgiler bu rivayeti doğrulamamaktadır. Bu defterdeki kayda göre, Şeyh Muhammed Mağribî'nin burada bir zâviyesinin bulunduğu ancak bunun zamanla harab olmasından sonra Muş sancağı beylerinden Ferhad Paşa'nın burada bir cami inşa ettirdiğinden bahsedilmektedir²².

20 *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 49/b.

21 *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 49/b.

22 *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 42/a.

Ancak caminin Osmanlı yapısı olmadığı da açıktır. Bu sebeple Muş Sancağı beylerinden Ferhad Paşa zamanında tamir edildiğini düşünmekteyiz. Kitâbesi olmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

1571 yılında Muş Ulu Camii'nin gelirleri ve görevlileri aşağıdaki tabloda verilmiştir²³:

GELİRLER		
Gelirin Cinsi	Miktarı (akçe)	
Karni (Ağaçlık) köyünün hâsılı	1.088	
Çermen mezraasının yıllık maktu geliri	100	
Muş şehrinde 3 dükkânın yıllık kirası	115	
Harab olan bir ahır	-	
Harab bir hamam	-	
9 kıt'a zeminin yıllık maktu geliri	120	
Debbağhâne dükkânı yıllık kirası	125	
Değirmen (2 taş) yıllık maktu geliri	45	
Yekûn	1.737*	
GÖREVLİLER**		
Görevlinin Adı	Görevin cisi	Aldığı ücret
Molla Ahmed	Hatib ve İmam	günlük 2 akçe
	Mütevelli	günlük 1 akçe
	Müezzin	günlük 1 akçe

Tablo 4- Muş Ulu Camii Vakfı Gelirleri ve Görevlileri

2- Hacı Şeref Mescidi Vakfı

Bugün Hacı Şeref Camii olarak adlandırılmaktadır. Muş şehrinde Arslanlı Han'ın içerisinde. Vakıf kaydında, "zıkr olunan Mescid-i Hacı Şeref nefsi-i Muş'da selevin sünni padişahları zamanında bina olunup....nice müddet haraba müşrif olmağla..."²⁴ ibareleri yer almaktadır. Bu sebeple

²³ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 42/a.

* Toplam 1593 akçe olan bu gelirler deftere 1737 akçe olarak kaydedilmiştir.

** Zikredilen görevliler avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulmuşlardır.

²⁴ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 42/a.

muhtemelen Selçuklu eseridir. Ancak 1571 yılından önce tamir ettirilip yeniden imar edildiği anlaşılmaktadır. 1571 yılında ibadete açık ve faal halde olduğunu vakıf kaydından tespit etmek mümkündür.

Camiye sadece Haclalüm adlı bir mezraa ve harap halde olan bir değirmen vakfedilmiştir. Bunların yıllık gelirleri de maalesef yazılmamıştır. Vakıf görevlisi olarak da sadece Mehmed adlı bir kişiden bahsedilmektedir²⁵.

Sonuç

Erciş, Bargiri ve Muş sancaklarındaki vakıflar incelendiğinde bunların toplam 16 tane olduğu görülecektir. Bu 16 vakıftan 8'i Erciş, 6'sı Bargiri ve 2 tanesi Muş sancağında bulunmaktadır. 16 vakıftan 11'i zaviye, 4'ü cami ve medrese olmak üzere 15 tanesi dinî ve sosyal müessesedir. Erciş'teki Haremeynü'ş-Şerifeyn vakfını ise hayrî vakıflar içerisinde zikretmek gerekir.

Vakıfların büyük bir kısmı zâviyelerden müteşekkildir. Zâviye, Arapça'da *köşe*, *bucak*, *evin bir köşesi*, geometride *açı* mânasına gelmektedir. İstilah olarak ise, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina veya binalar topluluğuna *zâviye* denilmektedir. Zâviyelere seçilecek *şeyh*, tarikatın merkez şeyhi veya ilgili bölgedeki kadının merkeze teklifi ve padişâhın berâtı ile olurdu²⁶. Bunlar her türlü vergiden muaf sayılırlardı. Devletin zâviyelerden birinci derecede beklediği hizmetin ise yolcu konaklatmak olduğu anlaşılmaktadır. Zira evkaf tahrir defterlerinde, bu zâviyelerin vakıf gelirlerinin *ayende ve revendeden başkasına sarf olunmaması* vurgulanmış, başka bir hizmet beklenmemiştir.

Zâviyelerin bu fonksiyonları dikkate alındığında, sayılarının fazla olması tabii karşılanmalıdır. Zira Erciş ve Bargiri sancakları Van Gölü'nün kuzeyinde olup ana yol güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Van Gölü çevresinden doğuya yapılan geçişlerde gerek askerî, gerekse ticarî unsurlar gölün kuzeyindeki yolu tercih etmişlerdir. Gölün güney kısmında kış aylarının şiddetli geçmesi ve *Kuskunkıran* gibi aşılması zor geçitlerin bulunması bu güzergâhın fazla kulla-

²⁵ *Kıyûd-ı Kadîme* 202, vr. 42/a.

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviye", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul, 1986, s. 468, 471-472.

nılmaması sonucunu doğurmuştur. Van-Bitlis arasındaki tarihî Rahva kervan-sarayının Van beylerbeyisi Hüsrev Paşa tarafından yaptırılması da bu güzergâhı kullanan yolcuların ihtiyaçlarının sağlanmasına yönelik bir tedbirdir. Muş'ta zâviye vakfı kaydedilmesinin iki sebebi vardır. Birincisi Muş'un çoğu zaman Bitlis Sancağı içerisinde bir nahiye olarak bulunması ve dolayısıyla Bitlis Sancağı içerisinde yazılmasıdır. Ancak yine de bu bölgede fazla zâviyeye rastlanmamaktadır. Bir iki zâviyenin Bitlis içerisinde yazılmış olabileceği düşünülse de esas ve ikinci sebep önemli bir güzergâh üzerinde bulunmamasıdır. Bu münasebetle zâviye kuran şeyhler için Muş ve çevresi tercih edilmemiştir..

Nitekim daha önce yaptığımız bir çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar da yukarıda ifade ettiğimiz görüşlerimizi doğrulamaktadır. 16. yüzyılda Van Gölü'nün kuzeyinde 44 zâviye bulunurken, güney kısmında ancak 7 tane faaliyet gösteriyordu²⁷.

Erciş'teki 6 zâviyeden 4'ü köylerde, 2'si şehirde bulunmaktadır. Bargiri'deki 5 zâviyenin 2'si köylerde, 3'ü ise şehirde faaliyet göstermektedir.

Zâviyelerin bir kısmı buldukları köye adını vermişlerdir. Mesela Erciş'teki Kırklar, Sultan Molla Ahmed ve Çakır Bey zâviyeleri bunlar arasında sayılabilir. Yani köylerde bulunan 6 zâviyeden 3'ü bulunduğu köye ismini vermiştir. Aslında bu durum Türklerde ad verme geleneğinin bir tezahürüdür. Türklerde yer adı verme geleneğinden birisi de ilgili yerde önemli bir manevî şahsiyet varsa onun isminin yerleşim yerine verilmesidir. Bu sebeple birçok zâviyenin faaliyet gösterdiği köye ismini verdiğini görmekteyiz. Bu yaklaşım iskân tarihi açısından da önemli ipuçları vermektedir. Zâviyelerin adı ile anılan köyler çok büyük bir ihtimalle zâviyelerin kurulmasından sonra iskâna açılmıştır²⁸.

Zâviyelerin gelir kaynakları incelendiğinde, şehir dışında olan zâviyelerin etrafında tarla, bağ ve bahçelerin bulunduğu görülmektedir. Bu itibarla, zâviyelerin etrafında dervişler tarafından küçük çaplı ziraat faaliyetlerin yapıldığını

²⁷ Orhan Kılıç, "XVI. Yüzyılda Van Gölü Çevresindeki Zâviyeler", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 318.

²⁸ Zâviyelerin bir iskân metodu olarak kullanılması hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara, 1942, s. 279-365.

söyleyebiliriz. Bazen Bargiri sancağına bağlı Hangâh zâviyesinde olduğu gibi, köyün hâsılının tamamının ilgili zâviyeye vakfedildiğine de rastlanmaktadır.

Cami ve medrese vakıfları incelendiğinde önemli sayılabilecek bilgilere ulaşıldığını söylemek mümkündür. Erciş’de Karakoyunlu hükümdarlarından Kara Yusuf’un burada bir cami yaptırdığı ve türbesi ile zâviye ve medresesinin caminin müştemilatı içerisinde olduğu tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra Bargiri’de bir Ulu Camii’nin olduğu ve 1571 yılında faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Muş şehrindeki Ulu Camii hakkında tespit edilen bilgiler de şimdiye kadar bilinenlere farklı bir bakış açısı getirebilecek niteliktedir. Yani Muş Ulu Camii’nin aynı zamanda *Ferhad Bey Camii* olarak anılması, tamamen olmasa da onun tarafından büyük oranda imar edildiğini göstermektedir. Muş’taki Hacı Şeref Camii’nin de yine Osmanlı döneminde ve 1571 tarihinden önce harap halden kurtarılarak yeniden ibadet yapılabilecek hale getirildiğini söylemek mümkündür.